

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. Piotra Zwierzchowskiego
pt.: *Przebudowy małopolskich opactw cysterskich w XV i XVI wieku*

Podstawy opracowania

- Pismo prodziekana ds. Nauki Wydz. Arch. PW dr hab. inż. arch. Krystyny Solarek, prof. PW i zlecenie prodziekana ds. Ogólnych Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej dra inż. arch. Jerzego Grochulskiego z dnia 30 listopada 2017 roku.
- Rozprawa doktorska mgr inż. arch. Piotra Zwierzchowskiego pt.: *Przebudowy małopolskich opactw cysterskich w XV i XVI wieku*, promotor: dr hab. inż. arch. Robert Kunkel, prof. nadzw. PW., promotor pomocniczy: dr inż. arch. Wojciech Wólkowski
- Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 ze zm. Dz.U. z 2005 r. nr 164, poz.1365)
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 15 stycznia 2004 r. w sprawie szczegółowego trybu przeprowadzania czynności w przewodach doktorskich i habilitacyjnych oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz.U. nr 15, poz.128)

OCENA PRACY DOKTORSKIEJ

1. Opis pracy

Rozprawa doktorska mgr inż. arch. Piotra Zwierzchowskiego pt.: *Przebudowy małopolskich opactw cysterskich w XV i XVI wieku* jest wydrukiem o formacie A4 w twardej oprawie, zawierającym 437 stron numerowanych, 316 ilustracji, 354 przypisy. Praca poprzedzona jest krótkim streszczeniem w języku polskim i angielskim. Składa się z dziesięciu rozdziałów, bibliografii liczącej blisko 188 pozycji, spisu ilustracji i aneksu zawierającego 23 ilustracje formatu A3.

W pierwszych czterech rozdziałach pracy, liczących 39 stron, autor omówił uzasadnienie podjęcia tematu, stan badań, cele pracy, tezy i pytania badawcze oraz zakres pracy i metody badawcze. Piąty rozdział, liczący 66 stron, zawierał prezentację wspólnych zagadnień w architekturze badanych opactw małopolskich.

Rozdział szósty, o objętości 16 stron, doktorant poświęcił omówieniu metod wizualizacyjnych zastosowanych w pracy na tle obecnie publikowanych rekonstrukcji i

wizualizacji architektury historycznej. W rozdziale siódmym, liczącym 23 strony, został omówiony problem zakonu cysterskiego funkcjonującego w XV-XVI w.

Rozdział ósmy, najobszerniejszy bo liczący 86 stron, skupił się na analizie architektury czterech małopolskich opactw. Każde opactwo zostało opisane w oddzielnym podrozdziale według podobnego schematu. Początkowa część podrozdziału dotyczyła faktów historycznych związanych z budową od XII wieku do końca XVI wieku, kolejna-późniejszych przebudów. Następna część podrozdziału omawiała stan opactw na przełomie XIV i XV wieku oraz kolejna- zmiany architektoniczne w XV-XVI w. Dwa ostatnie omówienia zawierały informacje o formie, funkcji i układzie przestrzennym, technologii, konstrukcji, detalu, kolorystyce i polichromiach. Ostatnią częścią każdego podrozdziału była próba rekonstrukcji wyglądu opactwa po przebudowach.

W końcowej części pracy, w rozdziale dziewiątym, liczącym 20 stron, autor udzielał odpowiedzi na pytania badawcze. Dysertację zakończył dwustronicowy rozdział nazwany podsumowaniem .

Bibliografia dysertacji , umieszczona na 17 stronach , zawierała na początku spis źródeł niedrukowanych. Wśród nich znalazły się głównie plany i rysunki przechowywane w archiwach i zbiorach Akt Dawnych w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Instytucie Sztuki PAN, Politechniki Warszawskiej. Następnie wyszczególniono dwa źródła drukowane i 163 opracowań oraz 26 stron internetowych.

2. Ocena tytułu, zakresu przedmiotowego i terytorialnego pracy

Tytuł rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. Piotra Zwierzchowskiego brzmi następująco: *Przebudowy małopolskich opactw cysterskich w XV i XVI wieku* - według recenzentki został on zarysowany zbyt szeroko.

Przedmiotem badań autora stały się małopolskie klasztory linii morymondzkiej w Jędrzejowie, Sulejowie, Wąchocku i Koprzywnicy , a zgodnie z tytułem powinny stać się wszystkie opactwa małopolskie, czyli leżące na terenie Małopolski. Małopolska bowiem (łac.*Polonia Minor*), jak wiadomo to kraina historyczna Polski, po raz pierwszy wymieniona w źródłach w 1411 r., i potwierdzona w roku 1493 w Statucie Piotrkowskim króla Jana Olbrachta w celu odróżnienia tej części państwa od Wielkopolski (łac. *Polonia Maior*). Obejmuje obecną południowo-wschodnią część kraju, w górnym i częściowo środkowym dorzeczu Wisły oraz w dorzeczu górnej Warty. Stosując więc taką charakterystykę geograficzną zabrakło w opracowaniu klasztoru w Mogile-Krakowie i Szczyrzycu.

Kolejna uwaga dotyczy użycia w tytule określenia "opactwo", które w kontekście budowlanym oznacza obwiedziony murem teren , na którym w omawianym okresie zapewne istniało co najmniej kilkanaście budynków o funkcjach sakralnych, mieszkalnych, przemysłowych, rolniczych, edukacyjnych, szpitalnych, itd. Na terenach polskich oprócz *claustrum* budynki najczęściej nie były murowane i stąd słaby stan ich zachowania. Nie powinno to jednak zwalniać autora dysertacji z obowiązku zajęcia się wszystkimi budowlami, jeśli w tytule pojawiło się słowo "opactwo". Tymczasem w pracy Piotra Zwierzchowskiego analizy koncentrują się prawie wyłącznie na kościele i budynku klauzury , czasem pojawiały się domy opackie i fortyfikacje.

W świetle przedstawionych uwag tytułem odpowiedniejszym były np. tytuł *Wybrane budowle małopolskich opactw cysterskich filiacji morymondzkiej - przeobrażenia w XV i XVI*

wieku. Sam autor dysertacji w rozdziale 3.3, dotyczącym przedmiotu badań, wymienia poruszone wyżej przez recenzentkę aspekty doboru opactw, dlatego trudno zrozumieć, dlaczego nie dokonano korekty tytułu.

3. Ocena metod badawczych pracy

Jedną z metod badawczych zastosowanych przez autora dysertacji jest klasyczna metoda badań historycznych, polegająca na omówieniu źródeł pisanych, ikonograficznych i kartograficznych oraz na opracowaniu stanu badań czyli kwerendy dotychczasowych opracowań. Prace te mają charakter pośredni, czyli polegają na analizie budowli poprzez przekazy i spostrzeżenia innych osób żyjących w czasach przeszłych i obecnych. Metoda ta została zastosowana z sukcesem, czego przejawem jest rozdział pt.: *Ilustracje*, liczący 213 rysunków i fotografii, z tym że rysunki inwentaryzacyjne i rekonstrukcyjne zostały wykonane głównie przez innych autorów.

Zdecydowany niedosyt budzi natomiast metoda badań *in situ*, czyli terenowa. Ilość analiz stratygraficznych jest niewielka - zabrakło dokładnych rozwarstwień dokonywanych np. metodą odkuć. Wykorzystanie metod metrycznych także jest skromne. Wprawdzie na stronie 37 autor napisał, że dokonał *pomiarów(m.in. wielkość cegieł i detale architektoniczne)*, ale w praktyce tylko w niektórych przypadkach tak się stało. Brak natomiast autorskich inwentaryzacji wyjątkowych dla tego tematu renesansowych portali z Wąchocka i zamieszczenie np. wrażeńowych rysunków z 1907 r. uważam za całkowicie niezrozumiałe - tym bardziej że Piotr Zwierzchowski świetnie rysuje.

Podstawową wartością pracy jest, według recenzentki, zastosowana przez autora dysertacji metoda badawcza polegająca na wykonywaniu rekonstrukcji. W ten sposób autor włączył się w toczoną od dawna dyskusję na temat zasadności i funkcji rekonstrukcji naukowych. Dwa lata temu temat ten został poruszony na *Forum konserwatorskim*, w którym Piotr Zwierzchowski brał czynny udział - efektem tego spotkania była publikacja pt.: *Dziedzictwo architektoniczne. Rekonstrukcje i badania obiektów zabytkowych*.

Metoda badawcza oparta na rekonstrukcjach rysunkowych może być rozpatrywana w wielu aspektach. Czasami dotyczy typów funkcjonalnych architektury, proporcji i wielkości metrycznych budowli, właściwości poszczególnych elementów kubaturowych oraz detali architektonicznych. Może być analizowana również złożoność rzutów obiektów oraz ich konstrukcji, wiele miejsca można poświęcić także porównaniom formalnym i technologicznym. Przedmiotem badań rekonstrukcyjnych mogą być także problemy związane z kolorystyką wnętrz oraz poszukiwaniem kierunków transferu form architektonicznych.

Autor dysertacji zdecydował się na tą metodę w głównie w odniesieniu do brył budowli klasztornych. Dysponując doskonałym warsztatem rysownika wykonał po kilka wariantów trójwymiarowych rysunków rekonstrukcyjnych (format 3D) oraz w aneksie przeprowadził interesujące wartościowanie tych rekonstrukcji, wyróżniając fragmenty możliwe do rekonstrukcji w prawdopodobnej formie i w kilku wersjach oraz fragmenty niemożliwe do rekonstrukcji.

Należy przy tym podkreślić, że do tej pory w czasie badań wykonywano często rekonstrukcje w formacie 2D i 3D, lecz traktowano je jako rysunki robocze i prawie nigdy ich nie publikowano. Opracowywano je po to, by formułować kolejne pytania i planować badania w następnych sezonach. Ujawniane były natomiast rekonstrukcje końcowe i to zazwyczaj w jednym wariantcie.

W tym kontekście zaproponowanie przez Piotra Zwierzchowskiego rozbudowanej funkcji rekonstrukcji w badaniach architektonicznych uważam za cenne, a było to możliwe tylko dzięki rysunkowemu talentowi autora.

4. Ocena merytorycznej strony pracy

Na początku należy stwierdzić, że Piotr Zwierzchowski podjął się trudnego zadania przedstawienia przeobrażeń architektonicznych w bardzo mało rozpoznanym okresie budowy opactw nie tylko cysterskich, czyli w XV i XVI wieku. Główny cel pracy, czyli zwrócenie uwagi na złożoność problemu, został osiągnięty. W odniesieniu do szczegółowych problemów dotychczasowa wiedza została uporządkowana i miejscami uzupełniona.

Najważniejszy efekt merytoryczny pracy to przyczynek do rozwoju metod badań architektonicznych, polegający na wspomnianym ujawnieniu rekonstrukcji w badaniach bryły i niektórych elementów konstrukcyjnych opactw. Wysoką wartość merytoryczną ma także pokazywanie wielu wariantów rekonstrukcji jednego obiektu. Przy opracowywaniu rekonstrukcji ważna jest bowiem świadomość, że obiekty zabytkowe były wielokrotnie badane wcześniej i będą wielokrotnie badane w przyszłości. Każde nowe odkrycie, zarówno dotyczące źródeł pisanych czy materialnych, zmienia nasz pogląd na całość problemu. Dlatego wielokrotne zmiany rekonstrukcji rysunkowych w nauce są zjawiskiem częstym i w pełni uzasadnionym.

Wysoką wartość w rekonstrukcjach Piotra Zwierzchowskiego jest graficzne różnicowanie elementów istniejących w całości od elementów słabo i prawie niezachowanych. Bardzo jest bowiem ważne to, by następnym pokoleniom przedstawić czytelny przekaz, co jest w naszych badaniach źródłem architektonicznym a co jest hipotezą. Za źródło bezpośrednie będziemy uważać architekturę istniejącą naziemną lub odsłanianą w czasie badań archeologicznych, którą możemy analizować przez bezpośredni z nią kontakt. Jeśli budowle zostały zasypane w końcowym etapie wykopalisk albo przykryte tynkiem w czasie remontu, to źródłami pośrednimi będą dokumentacje badań architektury, do której należą: opisy, inwentaryzacje, fotografie itd. Gdy natomiast budowle już nie istnieją to za źródło pośrednie możemy uznać archiwalne dokumenty i wzmianki z czasu powstawania budowli, przekazy ikonograficzne - fotografie, ryciny, plany itd.

Źródłem natomiast nie są rekonstrukcje, które niestety często są traktowane na równi z architekturą istniejącą, a przecież rekonstrukcja to najczęściej hipotetyczna propozycja wyglądu. Cały więc ciężar odpowiedzialności za odpowiednie wykorzystanie rekonstrukcji spoczywa na ich autorach. Rekonstrukcja rysunkowa powinna więc w sposób odpowiedzialny wskazywać wiele możliwości interpretacyjnych i w taki sposób do niej podszedł Piotr Zwierzchowski.

5. Ocena konstrukcji pracy

W konstrukcji pracy Piotra Zwierzchowskiego istnieją elementy pozytywne, do których można zaliczyć wydzielenie obszernego rozdziału ilustracyjnego. Konstrukcję całej dysertacji jednak trudno uznać za udaną. Według recenzentki przedstawienie w inne miejsca kilku rozdziałów poprawiło by znacznie percepcję pracy.

W rozdziale 4 autor omówił zakres pracy i metody badawcze. Dlatego rozdział 6 przedstawiający *Zarys problemu i wybór metod wizualizacyjnych zastosowanych w pracy* powinien zostać włączony do rozdziału 4, ponieważ opisuje metodę rekonstrukcyjną autora. Rozdział 5 o tytule: *Zagadnienia wspólne dla zmian architektonicznych rozpatrywanych w omawianych opactwach w XV i XVI w.* jest w istocie podsumowaniem i nie wiadomo dlaczego znalazł się w części wstępnej dysertacji. Po odpowiednim rozdrobnieniu mógłby zostać przyłączony przykładowo do poszczególnych podrozdziałów rozdziału 8 i poprzedzać poszczególne rekonstrukcje XVI-wieczne. Najlepiej byłoby gdyby jednak rozdział 5 znalazł się w podsumowaniu, czyli w rozdziale 10, wówczas dwustronicowa objętość podsumowania zwiększyłaby się i nie byłaby dysonansem.

6. Ocena redakcji

Do mocnych stron redakcji dysertacji Piotra Zwierzchowskiego można zaliczyć redakcję bibliografii, która została zestawiona poprawnie i nawiązuje do wzorów stosowanych w tego typu opracowaniach. W umiejętny sposób został zredagowany także rozdział ilustracyjny, charakteryzujący się konsekwencją i równowagą w podobnym traktowaniu poszczególnych opactw. Zaletą jest także zasada przyjęta w rozdziale 8, w którym każde opactwo jest opracowane według tego samego schematu.

Niewątpliwą wadą opracowania tekstowego jest nadmierne rozdrobnienie fragmentów dysertacji. W tekstach umieszczono wiele niepotrzebnych podrozdziałów i jeszcze mniejszych działów, których objętość czasami jest kilkudzaniowa. Dodatkowo zastosowano dużą ilość wyliczeń z punktami, które dobrze sprawdzają się w opisach realizacyjnych projektów, lecz są utrudnieniem w zrozumieniu tekstów naukowych.

7. Ocena terminologii

Dysertacja Piotra Zwierzchowskiego jest napisana poprawną polszczyzną, pojęcia są dobrze definiowane, a wywód przeważnie czytelny. Terminy zawarte w pracy pochodzą z lektur naukowych, od źródeł pisanych i ikonograficznych, po prace z zakresu historii, historii architektury, itd. Autor wykazuje się także sprawnością w odniesieniu do posługiwania się przypisami i różnymi formami zapisów bibliograficznych.

8. Ocena materiału ilustracyjnego

Materiał ilustracyjny całej dysertacji można ocenić pozytywnie. Jest logicznie dobrany i różnorodny. Stanowi on uzupełnienie tekstu i miejscami jest osobną, równoprawną formą narracyjną.

Na szczególną uwagę zasługują autorskie rysunki rekonstrukcyjne, których zalety już wielokrotnie podnoszono w tej recenzji. W dobie "sztywnych" i "pozbawionych ducha" wizualizacji komputerowych, finezyjne i pełne informacji odręczne rysunki nadają dysertacji Piotra Zwierzchowskiego szczególnego i unikalnego wyrazu.

9. Ocena aktualności i potencjalnego wykorzystania

Przedstawione w dysertacji informacje w różnym stopniu były znane w dotychczasowej literaturze. Autor dysertacji zebrał je w sposób czytelny, dodał wyniki własnych badań

rekonstrukcyjnych. Stworzył w ten sposób opracowanie aktualne, interesujące i poszerzające wiedzę na temat metod badawczych architekta.

Osoby, podchodzące do rekonstrukcji w sposób podobny do Piotra Zwierzchowskiego, będą uczulone na zachowanie umiaru i odpowiedzialności w opracowywaniu rekonstrukcji. Można mieć także nadzieję, że nie będą traktowały hipotez rysunkowych na równi ze źródłami i zachowają odpowiedni dystans, jeśli rekonstruowane budowle są zachowane w niewielkim stopniu.

Bazowanie na nieprzemyślanych rekonstrukcjach przypomina bowiem zakłęty krąg, na początku którego znajduje się przesadzona rekonstrukcja niewielkiego obiektu. Ta rekonstrukcja staje się podmiotem w dalszych porównaniach, na tej podstawie powstają rekonstrukcje zespołów obiektów, rejonów osadniczych, zjawisk budowlanych regionalnych itd. Ten zdeformowany obraz budownictwa powraca do badaczy tworzących rekonstrukcje poszczególnych obiektów, ponieważ przecież podczas opracowywania rekonstrukcji sięgamy po analizy porównawcze. Propagatorami wstrzeźliwości i odpowiedzialności w opracowywaniu rekonstrukcji byli nieżyjący wybitni badacze architektury średniowiecznej, profesorowie Zygmunt Świechowski i Andrzej Tomaszewski.

10. Ocena oryginalności

Rozprawa jest pracą oryginalną, odpowiadającą kierunkowi zainteresowań naukowych autora dysertacji. Jak w większości opracowań tego typu, początkowe rozdziały wprowadzające pracy powstały głównie na podstawie wcześniejszych opracowań. Dużo większy wkład autora można odnotować w rozdziałach zasadniczych, dotyczących przeobrażeń architektury badanej grupy opactw cysterskich.

11. Ocena wartości edukacyjnej

Na pozytywną ocenę zasługuje także wartość społeczna rozprawy związana z aspektem popularyzatorskim. Znaczne fragmenty dysertacji mogą być łatwo przyswajalne przez odbiorcę nieprofesjonalnego i mają szansę dotarcia do świadomości szerokich grup społecznych. Praca może być także wykorzystywana podczas wydawania informatorów i przewodników turystycznych; rysunki zawarte w dysertacji mogą uzupełniać np. wystawy tematyczne w muzeach itd.

WNIOSEK KOŃCOWY

Po dokonaniu analizy poszczególnych cech doktoratu mgr inż. arch. Piotra Zwierzchowskiego recenzentka pozytywnie ocenia jej poziom merytoryczny. Wysoko należy ocenić warsztat rysunkowy autora dysertacji, który w sposób biegły stosuje formy obowiązujące w tego typu opracowaniach.

Główną zaletą pracy jest udowodnienie, że rysunki rekonstrukcyjne 3D powinny być traktowane jako pełnowartościowa metoda badań architektonicznych i że należy je publikować w większej ilości niż dotychczas. Ważne jest także propagowanie przez autora wariantowych wersji rekonstrukcji oraz ich wartościowanie, polegające na pokazaniu wątpliwych i prawdopodobnych części rekonstrukcji.

Doktorat Piotra Zwierzchowskiego jest odzwierciedleniem jego pasji poznawczej oraz dowodem na istnienie korzyści z sięgania po nowe techniki we współczesnych badaniach architektonicznych. Osobiste predyspozycje, wieloletnia działalność projektowa uczyniły z doktoranta badacza o dużej wrażliwości, który w przyszłości może konsekwentnie poszerzać wiedzę na temat nie tylko architektury cysterskiej, ale także na temat technik badawczych. A przed badaczami architektury kolejne wyzwania jak techniki 4D , które np. od ubiegłego stulecia wykorzystywane są w centrum NASA na przylądku Canaveral podczas rekonstrukcji lotu wahadłowca Atlantis albo lądującej na Księżycu kapsuły Apollo.

Praca Piotra Zwierzchowskiego udowadnia także, że architekci mogą nadal odgrywać istotną rolę w badaniach architektonicznych, które obecnie prawie w całości zostały zdominowane przez badaczy innych profesji. Być może wkrótce będzie można powtarzać wypowiedź niemieckiego archeologa klasycznego Arnima Gerkana, który prawie sto lat temu twierdził, że : *"Każdy, kto kształcił się jako architekt w zakresie planowania i budowy oraz rozumie koncepcje przestrzenne podczas czytania planu i zna podstawowe zasady statyki i budownictwa , tylko ten potrafi zrozumieć architekturę wcześniejszych czasów i tylko on potrafi definitywnie interpretować strukturalne resztki, zrekonstruować je w całość i przystosować do innych funkcji "*.

Podsumowując przedstawioną recenzję stwierdzam, że praca doktorska mgr inż. arch. Piotra Zwierzchowskiego *Przebudowy małopolskich opactw cysterskich w XV i XVI wieku*, **spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim i wnoszę zatem o dopuszczenie jej przez Radę Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej do publicznej obrony.**

Wrocław, dnia 5 marca 2018 roku

